

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد شاهرود
دانشکده علوم انسانی ، گروه تاریخ
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد « M.A »
گرایش : تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان :
زندگی و فعالیت های سیاسی محمود جم

استاد راهنما:
دکتر محمدنبی سلیم

استاد مشاور:
دکتر محمدعلی علیزاده

نگارش:
مجید قنبریان

تابستان ۱۳۹۳

Islamic Azad University of Shahrood
M . A Thesis on History
On : Islamic Iran Era

Title :

Mahmud Jam's Life and Political Activities

Thesis Advisor:

Mohammad Nabi Salim ,Ph.D

Consulting Advisor:

Mohammad Ali Alizadeh , Ph.D

By :

Majid Ghanbarian

Summer ۲۰۱۴

دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود
حوزه معاونت پژوهشی

تعهدنامه اصالت پایان نامه

- اینجانب **مجید قنبریان** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته رشته تاریخ که در تاریخ ۲۲ / ۰۵ / ۱۳۹۳ از پایان نامه خود تحت عنوان: **زندگی و فعالیت های سیاسی محمود جم** با کسب نمره ۱۷/۷۵ و درجه **بسیار خوب** دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم
- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات را در فهرست مربوطه درج کرده ام
 - ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است
 - ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوز های مربوطه را اخذ نمایم
 - ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی برخلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می پذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

تقدیم به :

محضر استادان و صاحب نظران عرصه تاریخ و فرهنگ این سرزمین اهورائی

و

همسر بردبار و مهربانم

و

فرزندان گرامی و دلبندم :

که پذیرفتند در ایام تحصیل و تحقیق ، نگارنده را یاری کنند و به کج مداریهام لبخند بزنند.
از شکیبائی و همراهی آنها بود که این پژوهش به بار نشست.

پس

باید حاصل این تحقیق را به آنها و همه دوستاران تاریخ و تمدن ایران زمین پیشکش نمایم.

سپاسگزاری

پیش از هر چیز ، بر خویشتن فرض مسلم می دانم تا
به قاعده فروتنی و ارادت از راهنمایی های استادان بزرگوارم
در طی دوره فراموش نشدنی کارشناسی ارشد در دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود
که در آموزش دانش و تعلیم ادب و فرهنگ ، نگارنده را هدایت کردند ، سپاسگزاری کنم.

و همچنین

ضرورت دارد تا از مراحم و ارشادات اساتید فرهیخته و عالی مقام :

جناب آقای **دکتر محمدنبی سلیم** به عنوان استاد راهنمای این پایان نامه

و

جناب آقای **دکتر محمدعلی علیزاده** به عنوان استاد مشاور این پایان نامه

تشکر کنم و برای این فرزندگان آرزوی تندرستی و نیکبختی داشته باشم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	<u>چکیده</u>
۸-۲	<u>فصل اول: کلیات تحقیق</u>
۲	۱-۱ بیان مساله
۳	۲-۱ اهداف تحقیق
۴	۳-۱ سوال ها
۴	۴-۱ فرضیه ها
۵	۵-۱ پیشینه پژوهشی
۵	۶-۱ شیوه تحقیق
۶	۷-۱ مشکلات کار
۶	۸-۱ سازماندهی پژوهش
۷	۹-۱ معرفی و نقد منابع
۲۴-۹	<u>فصل دوم: محمود جم از آغاز تا صدارت</u>
۹	۱-۲ دوران کودکی تا تاهل
۱۰	۲-۲ ورود به خدمات دولتی
۱۲	۳-۲ در وزارت امور خارجه
۱۳	۴-۲ در تکاپوی تجارب سیاسی

۱۵	۵-۲ در وزارت مالیه
۱۵	۱-۵-۲ استخدام مستشار برای مالیه
۱۶	۲-۵-۲ تنش با میلسیو
۱۷	۶-۲ در کسوت استاندار کرمان
۱۷	۷-۲ در مسند استانداری خراسان
۱۹	۸-۲ وزیر داخله کابینه فروغی
۲۰	۱-۸-۲ واقعه کشف حجاب در مشهد و جم
۶۲-۲۵	فصل سوم: دوران نخست وزیری محمود جم
۲۵	۱-۳ پذیرش مسئولیت صدارت
۲۶	۱-۱-۳ رای اعتماد مجلس
۲۹	۲-۳ ماجرای کشف حجاب و دولت جم
۳۴	۱-۲-۳ نگرش شخص جم به کشف حجاب
۳۷	۲-۲-۳ مساله مجوز لباس روحانیون
۳۹	۳-۳ ترمیم کابینه
۴۰	۴-۳ کابینه دوم و رای مجلسیان
۴۴	۵-۳ دیگر رخدادهای دوران نخست وزیری
۴۵	۱-۵-۳ قطع رابطه با آمریکا
۴۶	۲-۵-۳ تنش در مناسبات با فرانسه
۴۷	۳-۵-۳ خودکشی وزیر مالیه
۴۹	۴-۵-۳ تعیین خطوط مرزی با عراق
۴۹	۵-۵-۳ تاسیس سازمان پرورش افکار و بانک رهنی
۵۰	۶-۵-۳ انعقاد پیمان سعدآباد
۵۳	۷-۵-۳ عهدنامه عدم تعرض
۵۴	۸-۵-۳ تاسیس فرهنگستان زبان
۵۵	۹-۵-۳ دستگیری گروه ۵۳ نفر
۵۶	۱۰-۵-۳ افتتاح کارخانه قند

۵۶ <u>۱۱-۵-۳ لغو امتیاز نفت شمال به امریکا</u>
۵۷ <u>۱۲-۵-۳ نامزدی ولیعهد</u>
۶۱ <u>۱۳-۵-۳ اعلام بیطرفی در جنگ جهانی</u>
۷۸-۶۳ <u>فصل چهارم : محمود جم در دوران پهلوی دوم</u>
۶۳ <u>۱-۴ جم در وزارت دربار</u>
۶۶ <u>۲-۴ جم و سفارت ایران در مصر</u>
۶۹ <u>۳-۴ تصدی وزارت جنگ و واکنش مجلس</u>
۷۳ <u>۴-۴ نقش آفرینی در سقوط قوام</u>
۷۳ <u>۵-۴ سناتور محمود جم</u>
۷۴ <u>۶-۴ عضویت در حزب ملیون</u>
۷۵ <u>۷-۴ ویژگی های اخلاقی محمود جم</u>
۷۷ <u>۸-۴ آثار و یادگارهای جم</u>
۷۷ <u>۹-۴ فرجام یک زندگی</u>
۷۹ <u>نتیجه گیری</u>
۸۱ <u>پیوست ها</u>
۸۸ <u>فهرست منابع و مآخذ</u>
۹۳ <u>چکیده انگلیسی</u>
۹۴ <u>عنوان انگلیسی</u>

فهرست پیوست ها

- ۸۱ [پیوست ۱](#): تصویر محمود جم.
- ۸۲ [پیوست ۲](#): کابینه محمود جم.
- ۸۳ [پیوست ۳](#): فهرست اعضای کابینه محمود جم.
- ۸۴ [پیوست ۴](#): نامه محمود جم در باره دستورالعمل استفاده از لباس روحانیت.
- ۸۵ [پیوست ۵](#): گزارش فرمانداری سبزوار در باره کشف حجاب.
- ۸۶ [پیوست ۶](#): گزارش محمود جم استاندار کرمان.
- ۸۷ [پیوست ۷](#): گزارش جم در باره یک تبعه شوروی.

چکیده

در میان موضوعات تاریخ معاصر ایران، بررسی کارنامه و اثرآفرینی رجال سیاستمدار، موضوعی است که می تواند به روشن شدن بسیاری از جنبه های نامفهوم تاریخ سیاسی ایران کمک نماید. از بین چهره های سیاسی تاریخ دوران پهلوی، محمود جم (۱۳۴۸-۱۲۶۴ شمسی) از جمله کسانی است که در صحنه های مختلف سیاسی و مناصب کلیدی دولتی حضور داشته است و در طی سال های سرنوشت ساز دوره مشروطه تا زمان پهلوی دوم، شاهد و ناظر بسیاری از حوادث مهم بوده است. محمود جم از زمره سیاستمدارانی بود که راه یابی اش به پله های ترقی، با جریانهای سیاسی روز و خدمت در دستگاه مالیه و همراهی با کودتای ضدقاجاران آغاز شد و سپس با بهره گیری از روحیه اطاعت پذیری و همسوئی با موج تجددگرا، توانست توجه رضاشاه پهلوی را به خود جلب کرده و به مقام نخست وزیری برسد. برجسته ترین کنش سیاسی در زمان صدارت محمود جم، ماجرای کشف حجاب اجباری و قانون لباس متحدالشکل بود که وی در آن نقش خاصی ایفا نمود.

این پژوهش با استفاده از رویکرد متداول در مطالعات علوم انسانی و بهره مندی از شیوه تحقیقات نظری و اسنادی، بر آن است تا به کندوکاو در چگونگی صعود این دولتمرد به عالیترین جایگاه مدیریتی کشور و اثرگذاری اقدامات و نگرش او در یک سلسله حوادث و جریانهای سیاسی میانه دهه ۱۳۱۰ ه.ش بپردازد.

حاصل مطالعات نشان می دهد که محمود جم، علیرغم عدم بهره مندی از پیشینه غنی خانوادگی و تمکن مالی، توانست تا در زمره مردان سیاسی معتمد دستگاه سلطنت پهلوی قرار گیرد و بعد از تثبیت خود به عنوان نخست وزیر پادشاهی چون رضاشاه، حتی در طول سال های سلطنت محمدرضاشاه پهلوی دوم نیز، مناصبی چون: فرمانداری، وزارت و سفارت را به چنگ آورد و تا آخر عمر با دربار پهلوی همکاری صمیمانه ای داشته باشد. یکی از علل این تداوم اعتبار را می توان در همگامی او با جریان غالب حکومتگذار و پرهیز از رویه های نامتعارف سیاسی دانست.

کلمات کلیدی: محمود جم، دوره پهلوی، نخست وزیران، کشف حجاب، رجال سیاسی.

فصل اول

فصل اول :
كليات تحقيق

۱-۱ بیان مسأله

تاریخ معاصر ایران در بردارنده موضوعات گوناگون و متعددی است که هر کدام ، دارای مباحث ارزنده و خاصی است. یکی از موضوعات ، بررسی زندگی شخصیت‌های تاثیر گذار در این مقطع تاریخی است . رجالی که در سیاست و تاریخ از خود نامی به جا گذاشته اند و لذا باید توسط محققان از آنها یاد کرده شود. محمود جم ، کارگزار فعال عرصه سیاست ایران در دوران قاجار و پهلوی که به سال ۱۲۶۴ هجری شمسی در تبریز به دنیا آمد و در ۱۹ مرداد ۱۳۴۸ از دنیا رفت، یکی از این شخصیتها است . گرچه پدرش محمد صادق خواجه‌گان جم ، یک کارمند ساده حکومتی بود، اما چون به ترقی فرزندان خود توجه داشت و ضمناً خود را به شیخ محمود شبستری عارف قرن هشتم نسبت می داد، شرایط تحصیل فرزندش محمود را در مدارس تبریز فراهم کرد. بدین ترتیب، محمود جم قدم در راه تحصیل علوم و کسب مسئولیت‌های متعدد گذاشت تا زحمات پدر و نام خانواده را ارج نهاده باشد. منصب ریاست گمرک را عهده دار شد و از طریق ازدواج با خواهر یکی از سیاسیون متنفذ آن روزگار ، موفق به ورود به لایه های مدیریتی ادارات حکومت قاجار شد .

بیشترین نقشی که جم در یک رخداد سیاسی و در دوره صدارت خود از ۱۳۱۴ تا ۱۳۱۸ ش . ایفاء کرد ، در مسأله قانون کشف حجاب اجباری بود که به امر رضاشاه در زمان صدارت وی دستورالعمل شد. به علاوه، در راستای تقویت روابط دیپلماتیک با کشورهای فرانسه و آمریکا و یا حفظ مناسبات فیما بین با کشورهای همسایه از جمله عربستان سعودی نقش موثری ایفاء نمود . البته نباید فراموش کرد که محمود جم نیز، چونان بسیاری دیگر از کارگزاران حکومتی دوران پهلوی اول، نمی توانست به صورت مستقل عمل نماید. علی رغم آن که نامبرده دومین شخص مملکتی بعد از شخص رضاشاه محسوب می شد، ولی به علت تقابل عملکرد سلطنت با وزارت و مداخله مقتدرانه شاه در امور سیاسی، جم ناگزیر بود تا فردی مطیع و فرمانبردار در دستگاه پهلوی باشد . شایان ذکر است که وی از جمله افرادی بود که به واسطه وابستگی سببی با خاندان پهلوی و ازدواج پسرش فریدون با دختر رضاشاه ، از اعتماد و حمایت کامل دربار پهلوی برخوردار بود. خود نیز تا آخرین روزهای عمر ، به عنوان فرد مشیر و مشاور ، در کنار خاندان سلطنتی و حکومتگر باقی ماند. به نحوی که پس از استعفای رضاشاه ، محمود جم و پسرش فریدون در کنار خانواده رضاشاه ماندند .

محمود جم ، پس از همسان سازی خود با جریان گذار نظام سیاسی از قاجار به پهلوی، موفق شد تا به عنوان یکی از دولتمردان میانه رو و مورد وثوق، نظر اعتماد زعمای کشور را به دست آورد و در سمت هایی چون: وزارت ، سفارت ، استانداری ، نخست وزیری و عضویت در سنا و .. به ایفای نقش بپردازد . لذا به جزء اوقاتی محدود ؛ هرگز بی کار و در حاشیه نماند و پیوسته مشاغل مهمی را بر عهده داشت ، اما اعتدال را نیز فراموش نکرد. جم از سنخ همان وزیرانی بود که حکومتگرانی چون رضاشاه و پسرش می خواستند و همین راز بقای او و امثال او بود. این امر را طولانی بودن مدت زمان نخست وزیری وی در دوره سلطنت رضاشاه تا حدودی اثبات می کند.

۲-۱ اهداف تحقیق

پژوهش حاضر بر آن است تا درباره دوران حیات و پویشهای سیاسی محمود جم به عنوان کارگزار حکومت قاجار و نخست وزیر دوره پهلوی کندوکاوی علمی انجام دهد. با هدف روشن کردن نقش وی در تحکیم و استمرار نظام سیاسی آن دوران . فلذا هدف اصلی این تحقیق ، معرفی همه ابعاد زندگی سیاسی محمود جم می باشد و اهداف جزئی نیز شامل بررسی رخدادهای تاریخ معاصر ایران من جمله واقعه کشف حجاب و تاریخ ورابط سیاسی ایران و جهان در مقطع مقارن با زندگی شخصیت اصلی این تحقیق. با توجه به وجود ابهامات و جنبه های مجهولی که برای دریافت اطلاعات کامل در مورد این شخصیت و زمان حیات او وجود دارد و همچنین تاثیر متغیرهایی چون شرایط بین المللی ، نقش شاه و نظام سلطنتی در کارکرد رجال اداری و موارد دیگری که می تواند بر روی پژوهش حاضر سایه افکن شود ، زندگی و فعالیت های سیاسی محمود جم به عنوان یکی از معدود چهره های تاریخ معاصر ایران که تاکنون در مورد او تحقیق کمتری صورت گرفته است ، با تکیه بر اسناد و منابع متقن تاریخی، مد نظر بوده است .

۳-۱ پرسش ها

در خلال انجام کار و در مراحل نخستین پژوهش ، پرسش هایی در ذهن نگارنده نقش بست که ضرورت داشت تا برای سنجش و تعیین صحت و سقم پاسخ آنها به تحقیقی دامنه دار دست یازد : از جمله:

۱- نقش سیاسی محمود جم در روند نظام سیاسی دوره قاجار و پهلوی چگونه بوده است ؟

همچنین برخی سوالات فرعی و جزئی نیز ، مد نظر بود ، نظیر:

۱- رویه اصلی و هدفمند محمود جم در امور سیاسی و مسئولتهای مدیریتی خویش چه بوده است؟

۲- محمود جم در سیاست گذاریهای دوره پهلوی تا چه حد قادر به عملکرد مستقل بوده است ؟

۱-۴ فرضیه ها

در پاسخ به سوالات فوق ، فرضیاتی از سوی نگارنده مطرح شد که باید در تحقیق به آنها اعتبار می بخشید، مثلاً:

۱- به نظر می رسد نقش سیاسی و گاه فعال محمود جم در جریان فراز و نشیب نهاد حکومتی را می توان در مسائل و جریان هائی چون ارتباط با محافل قدرت و برآمدن قشر جدیدی از کارگزاران جوان و فعالی در سیاست ملاحظه کرد. نقشی که او را همانند دیگر مدیران تکنوکرات عهد پهلوی در جریان معادلات قدرت نشان می دهد.

به علاوه باید گفت:

۱- ظاهراً محمود جم به عنوان یکی از رجال محافظه کار و میانه رو توانسته بود خود را در میان گروه رجال متنفذ سیاسی و کارگزاران حکومتی جای دهد و با اجرای منویات حکومتگران ، موقعیت خویش را تحکیم بخشد.

۲- به نظر می رسد به دلیل اقتدار خودکامه سلطنتی و فراهم نبودن بسترهای لازم برای تکاپوی مسئولین و نهادهای مدیریتی، محمود جم از نقشی خنثی و گاه منفعل در کارکرد مسئولیتی خویش بهره مند بوده است .

۱-۵ پیشینه پژوهشی

حائز اهمیت است ، علیرغم نگارش تالیفات متعدد در باره نخست وزیران تاریخ معاصر ایران ، در باره زندگی و پویسهای سیاسی محمود جم ، تحقیق یا نگاشته مستقل و جامعی انجام نشده است. مطالبی که در برخی جرائد یا اینترنت نیز در باره این شخص موجود است، عمدتاً جنبه دانشنامه ائی یا رویداد نگاری دارد و چندان قابل اعتناء نیست. از جمله می توان به مقاله ای تحت عنوان « محمود جم و موضوع لباس زنان و مردان» در روزنامه دنیای اقتصاد ، شماره ۲۵۲۷ ، مورخه دوشنبه ۲۱ آذر ماه ۱۳۹۰ اشاره کرد که فاقد زیرساختهای علمی و تحقیقی است .

با این حال، در بسیاری از کتابهای محققان معاصر در باره رجال سیاسی و خاصه نخست وزیران ایران، شرح احوالی از محمود جم ملاحظه می گردد که جای تامل دارد. مثلاً در کتاب نخست وزیران ایران از مشیرالدوله تا بختیار از باقر عاقلی و یا نخست وزیران ایران ابراهیم صفائی و دیگر آثار مربوطه، زندگی نامه جم و شرحی مختصر از اقدامات و کارنامه سیاسی و مدیریتی او درج شده است. اما چنان که گفته شد، تالیف مستقلی در باره محمود جم به زبان فارسی در دسترس نیست و لذا جای خالی تحقیقی دانشگاهی و بی طرفانه در این باب احساس می شود.

۶-۱ شیوه تحقیق

در شکل گیری پژوهش حاضر، بنا بر سنت رایج، از الگوی تحقیقات اسنادی یا نظری و به عبارت آشناتر، شیوه مطالعه کتابخانه ای بهره گرفته شده است. بدین نحو که با یادداشت برداری از منابع و مآخذ معتبر و برگزیده، در طی مراجعات مکرر به مراکز تحقیقاتی چون: کتابخانه ها و بانک های اطلاعاتی، داده های معتبر سنجش و پالایش شده اند و مورد نقد و بررسی تطبیقی قرار گرفته اند.

در واقع، کوشش صاحب این اثر بر این هدف متمرکز بوده است تا تالیفات نویسندگان متعدد در باب موضوع تحقیق خود را مورد مطالعه و سنجش دقیق قرار دهد. اما از مواردی که مستند و متکی بر نشانی منابع اصیل نباشد، خودداری ورزد. در نتیجه، اساس کار بر آن استوار بود که از میان مجموعه متنوع و عظیم نوشته ها و داده ها، به گلچینی از حقائق تاریخی و مستند دست یابد و با تجدید نظر نقادانه در یافته های حاصله با کمک متدهای علمی و پژوهشی، به تدوین پایان نامه تحصیلی خویش مبادرت نماید.

۷-۱ مشکلات کار

جای شک نیست که غالب کوشندگان عرصه مطالعات علوم انسانی و خاصه تاریخ، که موضوع پژوهش در آن مقفود و غیرقابل تکرار است، برای تحقیق و نگارش پژوهش خود، مشکلات و موانع متعددی را پیش رو دارند که باید از سر بگذرانند. موضوع حاضر نیز از این دشواری های عاری نبوده است. یکی از مهمترین مشکلات، عدم دسترسی آسان و سریع به اسناد درجه اول و غیرچاپی است که محقق را با چالش جدی تنگنای داده ها روبرو می سازد. بعضاً و چنان که بر اهل تحقیق مبرهن است، نگاه و سیاق متفاوت و متناقض تالیفات حوزه تاریخ معاصر هم، مشکلی بزرگ و مضاعف است. تالیفاتی که غالباً از مایه احساسات و جانبداری عاری نیستند. با این همه، نگارنده تلاش نمود با بهره گیری از کلیه

مدارک و شواهد مرتبط با موضوع ، تحقیقش را ارائه دهد. ضمن آن که اعتراف دارد : مسئولیت کاستی های بسیار این پژوهش بر عهده نگارنده است و او بدان امید دارد تا فرهیختگان و اهل نظر در آن به دیده عفو بنگرند.

۸-۱ سازماندهی پژوهش

این پژوهش شامل چهار فصل است که به دلیل شرائط خاص زندگی محمود جم یعنی محور اصلی موضوع پایان نامه حاضر، به چهار بخش تقسیم شده است.

فصل اول با عنوان « کلیات تحقیق» در بردارنده مباحث مقدماتی و ملزومی چون: بیان مساله، پیشینه موضوعی، سوالات و فرضیات تحقیق، اهداف و شیوه پژوهش، مشکلات کار ، سازماندهی تحقیق و معرفی منابع می باشد .

فصل دوم به زندگانی محمود جم در دوران قاجار و بخشی از دوره پهلوی اول می پردازد و لازم به ذکر است که مبحث دوران جوانی و ایام فعالیت های سیاسی پیش از نخست وزیری او ، به دلیل قلت داده های اطلاعاتی ، اندکی مختصرتر از فصول بعدی است . با این حال در این فصل، دوران کودکی، تحصیلات ، وضعیت خانوادگی و ورود محمود جم به خدمات دولتی مورد بحث قرار گرفته است. همچنین، پویشهای جم در دوران سلطنت پهلوی اول تا سال ۱۳۱۴ شمسی در ذیل چندین عنوان مورد مذاقه قرار گرفته است. نظیر: کار در وزارت مالیه ، تصدی استانداری کرمان و خراسان و ...

فصل سوم که مهمترین بخش تلقی می شود به دوران نخست وزیری محمود جم طی سالهای ۱۳۱۴ تا ۱۳۱۸ شمسی و برخی وقایع برجسته این دوره اختصاص دارد و شامل مباحثی در زمینه : ماجرای کشف حجاب ، تغییرات کابینه ، قطع رابطه با آمریکا و فرانسه، خودکشی وزیر عدلیه ، تعیین خطوط مرزی ایران و عراق ، تاسیس سازمان پرورش افکار ، انعقاد پیمان سعد آباد ، دستگیری گروه ۵۳ نفر و موضوع اعلام بیطرفی ایران در جنگ جهانی دوم توسط دولت جم می باشد.

فصل چهارم؛ به بررسی زندگی و کارنامه جم در دوران پهلوی دوم تا زمان مرگ در سال ۱۳۴۸ شمسی می پردازد و به بحثهایی چون: جم در وزارت دربار، سفیری ایران در مصر، تصدی وزارت جنگ و واکنش مجلس ، نقش جم در سقوط کابینه قوام ، عضویت او در مجلس سنا و حزب ملیون، و نیز ویژگیهای اخلاقی و سرانجام زندگی این رجل سیاسی می باشد.

در آخر هم، نتیجه گیری ، پیوست ها و فهرستی از منابع و ماخذ عرضه خوانندگان شده است.

۹-۱ معرفی و نقد منابع

کوشش و منظور اصلی نگارنده آن بوده است که تا حد امکان از منابع دست اول و مأخذ معتبر و عالمانه استفاده شود. در این راه، تنوع و تعدد تالیفات و مأخذ اطلاعاتی هم مد نظر بوده است، با این قید که تطبیق و مقایسه بین مأخذ اساس نتیجه گیری قرار گیرد. از میان انواع آثار و مراجع مورد بهره برداری می توان به چند دسته اشاره کرد:

الف- اسناد و مدارک: نظیر شماری از مدارک چاپ نشده در سازمان اسناد ملی ایران، که موضوعات آن شامل: گزارش جم از کرمان به عنوان استاندار به وزارت داخله، گزارش جم از شرارت یک تبعه شوروی و.. نیز اسناد بایگانی موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، نظیر: دستور محمدرضا شاه به جم برای گرفتن وقت ملاقات پادشاه مصر، نامه محمود جم به محمدرضا شاه و.. می باشند که در این پژوهش در فصول ۳ و ۴ از آنها استفاده شده است. همچنین از اسناد چاپ شده در کتاب «اسناد تاریخی منتشر شده از واقعه کشف حجاب» و یا کتاب «فعالیت‌های کمونیستی در دوره رضاشاه» به کوشش کاوه بیات و نیز کتابهایی چون: «ایران در اشغال متفقین» به کوشش صفاء الدین تبرانیان و «اسناد نقض بی طرفی ایران در شهریور ۱۳۲۰» به اهتمام محمد ترکمان هم، اسنادی مانند: گزارش محمود جم در منصب سفیر ایران در قاهره و نامه جم به عنوان وزیر دربار و..، مندرج است که از آنها در این تحقیق بهره گرفته شده است. البته، مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی که حاوی مواردی همچون: معرفی کابینه جم به مجلس شورای ملی، گزارش سفر جم از قاهره، دفاع محمود جم از خود در مجلس و.. است را نیز، نباید از قلم انداخت.

ب- کتاب ها: این دسته از مأخذ اطلاعاتی شامل کتابهای تذکره احوال و شرح تاریخ معاصر ایران می باشند که نمونه های از آنها به شرح ذیل معرفی می گردند: کتاب «نخست وزیران» ابراهیم صفائی مورخ معاصر ایرانی که در بردارنده دوازده بیوگرافی مستند می باشد و در آن نویسنده، شرحی از چگونگی روی کار آمدن دولت محمود جم و مسائل مهم زمان او را بیان داشته، اما گاهاً نظراتی ارائه داده است که جای تردید و نقد دارد. کتاب دیگر «دولت های عصر مشروطیت» اثر جمشید ضرغامی بروجنی است که فقط به معرفی اعضاء کابینه ها و برخی تحولات نهادهای مجریه و قانونگذاری در حد مختصر و گذرا اشاره کرده است. بخشهای مربوط به معاونت محمود جم در کابینه مستوفی از این کتاب برگرفته شده اند. نیز کتاب «دولتهای ایران از میرزا نصرالله خان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی» گردآمده ی مرکز

اسناد نهاد ریاست جمهوری در سال ۱۳۷۸ ش که مشتمل بر مشخصات دولتهای بعد از انقلاب مشروطه و تغییر و تحولات آنها بر اساس دفتر ثبت کابینه های نخست وزیری است و نمونه امضای محمود جم را هم در بر دارد. کتاب دیگر «نخست وزیران ایران» از باقر عاقلی است که به رخدادهای دوران صدرات جم مانند: خودکشی داور، قطع مناسبات سیاسی ایران با آمریکا و فرانسه، پیمان سعد آباد، تاسیس فرهنگستان زبان و... که خاص فصل سوم است، اشارات خوبی دارد.

افزون بر این، کتابهای تاریخی و رویدادنگارانه مانند: تاریخ بیست ساله ایران از حسین مکی مورخ معاصر که با استفاده از منابع دست اول و روزنامه ها و خاطرات نگاشته شده است و بعضاً تحت تاثیر توهم توطئه نیز قرار دارد، حائز اهمیت هستند. و یا مجموعه ارزنده «نخبگان سیاسی ایران» تألیف زهرا شجیعی که به مسائل مهم آن دوره نگاهی آماری و جامعه شناختی دارد و یا کتاب «تاریخ معاصر ایران» از پیتر آوری نویسنده انگلیسی که به رخدادهای دوره پهلوی نظری نسبتاً تحلیلی دارد و در مواردی هم، نقد و نظر شخصی را جایگزین داوری های خویش نموده است. از این کتاب و تالیفات دیگر هم در این پژوهش، تا حد میسر و با احتیاط استفاده شده است.

فصل دوم

محمود جم از آغاز زندگی تا صدارت